

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ε. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

**Ο *SERVUS CURRENS* ΣΤΙΣ ΚΩΜΩΔΙΕΣ
ΤΟΥ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΕΡΕΝΤΙΟΥ**

Είναι γνωστό ότι στις περισσότερες από τις κωμωδίες του ο Τερέντιος είχε ως πρότυπα αντίστοιχα έργα του Μενάνδρου. Ωστόσο, η επίδραση που δέχθηκε από τον Έλληνα ποιητή ως προς το περιεχόμενο, τη διαγραφή των χαρακτήρων και το ύφος των κωμωδιών του ήταν ευρύτερη. Η επίδραση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στις διάφορες τυπικές μορφές που εμφανίζονται στα έργα των δύο ποιητών, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι δεν υπάρχουν τα ατομικά χαρακτηριστικά στα διάφορα έκτυπα ενός τύπου, στα διάφορα δηλαδή πρόσωπα που κάθε φορά τον ενσαρκώνουν. Άλλωστε ο Μένανδρος και ο Τερέντιος, ξεπερνώντας τη στερεοτυπία, προσέδωσαν στους χαρακτήρες τους τον πλούτο της ατομικής ζωής, με συνέπεια αυτή η ανύψωση του τύπου σε ζωντανό άτομο να σημαίνει καμιά φορά όχι τη συνέχεια της καταβολής που έχει αυτός μέσα του αλλά μια βαθιά ανάπλαση¹.

Μια τέτοιου είδους τυπική μορφή είναι και ο *servus currens*², ο δούλος που εισέρχεται βιαστικός στη σκηνή, συνήθως λαχανιασμένος από το τρέξιμο και την έξαψη, ανυπόμονος να ανακοινώσει ειδήσεις μεγάλης σημασίας (καλές ή κακές). Η πολυλογία του δε συνάδει με τη βιασύνη του και συχνά το σημαντικό πρόσωπο που αναζητεί είναι στη σκηνή αλλά δε γίνεται αντιληπτό για κάποιο διάστημα.

¹ A. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (μετάφρ. Α. Γ. Τσοπανάκης), Θεσσαλονίκη 1981⁵, σ. 915.

² Για τον *servus currens* ως τεχνικό όρο βλ. Ter. *Heaut.* 37, *Eun.* 36 και το σχόλιο του Δονάτου στους *Ad.* 299 και *Phorm.* 179.

Ακόμη κι όταν ο δούλος συναντά το συγκεκριμένο πρόσωπο, συνήθως υπάρχει πολλή βωμολοχία και καθυστέρηση, ώσπου να ανακοινωθεί το σημαντικό μήνυμα³.

Ο *servus currens* εμφανίζεται πέντε φορές στον Τερέντιο και τουλάχιστον δύο στο Μένανδρο, γεγονός που δείχνει ότι ο τύπος αυτός δεν είναι επινόηση των Ρωμαίων, όπως είχε υποστηριχθεί παλιότερα⁴. Δημιουργήθηκε στην αρχαία κωμωδία με βάση το πρότυπο του τραγικού αγγέλου, που παρωδούνταν, πέρασε στο Μένανδρο και από εκεί στη λατινική κωμωδία, όπου απέκτησε καινούργια πνοή, χωρίς να χάσει τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά του⁵. Ως πρόδρομοι αυτού του τύπου μπορούν να θεωρηθούν κυρίως άγγελοι του Αριστοφάνη που δεν ανήκουν στην κατηγορία των δούλων, όπως ο Αμφίθεος στους *Άχαρνής* (176 κ.ε.) και οι δύο άγγελοι των *Όρνιθων* (1122 κ.ε., 1168 κ.ε.)⁶. Προκειμένου για δούλους, στους προδρομικούς εκπροσώπους του τύπου μπορούν να ενταχθούν ο Κυδοιμός της *Ειρήνης* (261 κ.ε.) και ο Οικέτης

³ G. E. Duckworth, "The dramatic function of the *servus currens* in Roman comedy", *Classical Studies presented to Edward Capps*, Princeton 1936, σ. 93.

⁴ Πβ. C. Weissmann, *De servi currentis persona apud comicos Romanos*, Giessen 1911 (διδ. διατρ.), σ. 5. Για τον *servus currens* στις κωμωδίες του Πλαύτου βλ. Duckworth, ό.π., σσ. 95 κ.ε.

⁵ Ι. Ε. Στεφανής, *Ο δούλος στις κωμωδίες του Αριστοφάνη. Ο ρόλος του και η μορφή του* (ΕΕΦΣΠΘ, παράρτ. αρ. 29), Θεσσαλονίκη 1980 (διδ. διατρ.), σ. 199. Μάλιστα ο R. L. Hunter, *Η Νέα Κωμωδία στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη* (μετάφρ. Β. Α. Φυντίκογλου), Αθήνα 1994, σ. 119, εύστοχα επισημαίνει ότι "ο 'δούλος που τρέχει' ήταν τόσο κοινός στο ρωμαϊκό δράμα, ώστε 'το παιγνίδι με τις συμβάσεις' να γίνει σχεδόν κανονικό στοιχείο των σκηνών στις οποίες εμφανίζεται". Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Γέτας στον *Phormio*, ο οποίος αναφέρεται στη συνήθεια που υπήρχε αφ' ενός να τυλίγονται οι δούλοι με ένα μάτιο (*pallium*) και να ψάχνουν τα αφεντικά τους (844-5), και αφ' ετέρου να τους φωνάζουν κάποιιοι από πίσω, ενώ οι ίδιοι τρέχουν (847-8). Πβ. Plaut. *Capt.* 778-780, *Epid.* 194-5.

⁶ Βλ. T. B. L Webster, *Studies in Later Greek Comedy*, Manchester 1970², σ. 92, και Φ. Ι. Κακριδής, *Αριστοφάνους Όρνιθες, Ερμηνευτική έκδοση*, Αθήνα-Γιάννινα 1987², σ. 209.

των Σφηκῶν (1292 κ.ε.)⁷.

Ο ρόλος του *servus currens* είναι τριπλός 1) ανακοινώνει ένα σημαντικό μήνυμα, που συμβάλλει στην εξέλιξη της δράσεως 2) η άφιξή του προκαλεί αγωνία σε ηθοποιούς και θεατές, γιατί αργεί να αναγνωρίσει το πρόσωπο που αναζητεί και έτσι καθυστερεί να ανακοινώσει το μήνυμα· 3) η σκηνική συμπεριφορά του προσδίδει στο έργο ένα έντονο κωμικό στοιχείο⁸.

Οι σκηνές με τον *servus currens* στις κωμωδίες του Μενάνδρου και του Τερεντίου μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής:

1) Ο θεατής δε γνωρίζει εκ των προτέρων το μήνυμα του δούλου. Η άγνοια και η αβεβαιότητά του εντείνονται με τα ποικίλα κωμικά τεχνάσματα που καθυστερούν την προσδοκώμενη ανακοίνωση (Δύσκ. 81 κ.ε.).

2) Το μήνυμα αποτελεί νέα εξέλιξη για τα πρόσωπα επί της σκηνής, όχι όμως και για το θεατή, ο οποίος γνωρίζει το περιεχόμενό του από προηγούμενη φάση της κωμωδίας και νιώθει αγωνία μόνο σε σχέση με τις συνέπειες που θα έχει η ανακοίνωση του μηνύματος πάνω στα πρόσωπα του έργου. Σ' αυτή την περίπτωση υπάρχει μεγάλη δυνατότητα για ανάπτυξη ειρωνείας, καθώς ο θεατής έχει καλύτερη γνώση της καταστάσεως από τους ηθοποιούς (Άσπ. 399 κ.ε., *And.* 338 κ.ε., *Eun.* 643 κ.ε., *Phorm.* 179 κ.ε., 841 κ.ε., *Ad.* 299 κ.ε.)⁹.

Πάντως, αξίζει να γίνει αναφορά στην ιδιομορφία των δύο ελληνικών παραδειγμάτων του *servus currens*. Στην Άσπίδα (399 κ.ε.) ο Δάος υποκρίνεται τον *servus currens*, γεγονός που δείχνει ότι η συγκεκριμένη μορφή δεν ήταν ασυνήθιστη στην ελληνική κωμωδία· σ' αυτήν τη σκηνή δεν υπάρχει βέβαια το λαχάνιασμα, τυπικό στοιχείο της συμπεριφοράς ενός *servus currens*, αλλά αντικαθίσταται από την αναφορά του Δάου σε στίχους από τραγωδίες

⁷ Βλ. D. M. MacDowell, *Aristophanes, Wasps, Edited with Introduction and Commentary*, Oxford 1971, σ. 301, και Στεφανής, ό.π., σ. 125.

⁸ Βλ. E. Schild, *Die dramaturgische Rolle der Sklaven bei Plautus und Terenz*, Basel 1917, σσ. 59-60.

⁹ Πβ. Duckworth, ό.π., σ. 101.

διάφορων ποιητών (Αισχύλου, Ευριπίδη, Χαιρήμονα, Καρκίνου)¹⁰, η οποία επιτελεί την ίδια λειτουργία, την αύξηση δηλαδή αφ' ενός της αγωνίας του Σμικρίνη και αφ' ετέρου της κωμικότητας. Επίσης, στον *Δύσκολο* (81 κ.ε.) ο Πυρρίας εισέρχεται στη σκηνή και ανακοινώνει τα νέα καταδιωκόμενος από τον Κνήμωνα, ενώ σε όλα τα ρωμαϊκά παραδείγματα ο *servus currens* έρχεται αυτοβούλως να ανακοινώσει την είδηση: επιπλέον, στον *Δύσκολο* η σκηνή λαμβάνει χώρα στην αττική ύπαιθρο και όχι στην πόλη, όπως στις ρωμαϊκές κωμωδίες.

Εκτός όμως από αυτές τις δύο περιπτώσεις, είναι πιθανό να υπάρχουν σκηνές με *servus currens* και σε κάποια αποσπάσματα του Μενάνδρου, τα οποία είτε παραδίδονται σε άλλους αρχαίους συγγραφείς είτε εμπεριέχονται σε νεοανακαλυφθέντες παπύρους. Ωστόσο, αυτά τα αποσπάσματα είναι ολιγόστιχα και δεν είναι δυνατή η συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με το περιεχόμενό τους παρά μόνο η διατύπωση εικασιών, που μπορούν να επαληθευθούν μόνο αν βρεθούν και άλλα τμήματα από τα συγκεκριμένα έργα του Μενάνδρου.

Ένα τέτοιο απόσπασμα προέρχεται από τον πάπυρο Hibeh 5a (Incerti Auctoris Fabula b Sandbach)¹¹. Σ' αυτό ο Στρόβιλος είναι ένας δούλος (στ. 9), που πιθανότατα συμμετέχει στη συγκεκριμένη σκηνή ως *servus currens*, καθώς στο στ. 1 υπάρχει το απαρέμφατο *τρέχειν* και στο στ. 8 ο ίδιος αναφωνεί ασθμαίνοντας: *Ἄπολλον καὶ θεοί, τοῦ πνεύματος* ("Ἀπόλλων και θεοί, η αναπνοή μου")¹² κατά τον ίδιο τρόπο ένας άλλος *servus currens*, ο Πυρρίας,

¹⁰ Βλ. σχετικά A. W. Gomme & F. H. Sandbach, *Menander: A Commentary*, Oxford 1973, σσ. 95-99.

¹¹ Σχετικά με τον ποιητή του αποσπάσματος έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις. Σύμφωνα με τις κυριότερες, το συγκεκριμένο απόσπασμα προέρχεται είτε από κωμωδία του Φιλήμονα είτε από την *Υδροία* του Μενάνδρου. Βλ. σχετικά Gomme & Sandbach, *ό.π.*, σσ. 739-740.

¹² Ο T. Williams, "On Antinoopolis Papyrus 55: Fragments of New Comedy", *RhM* 105 (1962), σ. 197, σημ. 9, μεταφράζει "God, my breath!", θεωρώντας ότι ο Στρόβιλος είναι ένας *servus currens*.

στον *Δύσκολο* λέει *προσέστηκεν δέ μοι / τὸ πνεῦμα* (96-97)¹³, ενώ συγχρόνως επικαλείται το όνομα ενός θεού (94), όπως συνήθως κάνουν και άλλοι δούλοι σε τέτοιου είδους σκηνές¹⁴. Μάλιστα πρέπει να επισημανθεί σχετικά με το παπυρικό απόσπασμα ότι στους στ. 9-10 κάποιος φαίνεται να καλεί το *Στρόβιλο*, αυτός όμως, στην αρχή τουλάχιστον, δεν τον αναγνωρίζει, γεγονός που επίσης συμβαίνει σε αρκετές παρόμοιες σκηνές¹⁵.

Εξ άλλου, σκηνή με *servus currens* πιθανώς να υπάρχει και στη *Σαμία*. Στους στ. 61-63 ο Παρμένων φαίνεται να έχει ενημερώσει το Μοσχίωνα για την επιστροφή του Δημέα και του Νικήρατου από το ταξίδι τους, γεγονός που καθιστά πιθανή την εικασία στους προηγούμενους χαμένους στίχους να είχε έλθει τρέχοντας από το λιμάνι, για να ανακοινώσει στο νεαρό αφεντικό του την επιστροφή του πατέρα του¹⁶, όπως αντίστοιχα συμβαίνει σε κωμωδίες του Πλαύτου και του Τερεντίου¹⁷. Την εκδοχή αυτή ενισχύει η ύπαρξη της φράσεως *σπουδῆ πρὸς ἡμᾶς* στο στ. 59.

Η ίδια περίπου σκηνή υπάρχει και στο απ. 286 Koerte από τον *Ναύκληρο*, όπου κάποιος ανακοινώνει σε ένα άλλο άτομο την ασφαλή επιστροφή ενός πλοίου που μεταφέρει το νεαρό Θεόφιλο. Πρόκειται μάλλον για συζήτηση μεταξύ ενός δούλου και του αφεντικού του και είναι αρκετά πιθανό το συγκεκριμένο απόσπασμα να

¹³ Την ίδια σημασία έχει η λέξη *πνεῦμα* και στο απ. 23 Koerte: *μόλις λαλοῦντα καὶ τὸ πνεῦμ' ἔχοντ' ἄνω*. Παρ' όλα αυτά, οι Gomme & Sandbach, ό.π., σ. 740, θεωρούν ότι ο *Στρόβιλος* με τη φράση *τοῦ πνεύματος* προσποιείται ότι αναγνωρίζει στο πρόσωπο του συνομιλητή του κάποιο θεό λόγω της θεϊκής του ευωδίας (πβ. Ευρ. *Ἴππ.* 1391: *ὦ θεῖον ὀδμῆς πνεῦμα*).

¹⁴ Πβ. *Ἀσπ.* 399, *And.* 338, *Phorm.* 841.

¹⁵ Πβ. *And.* 344, *Phorm.* 195-6, 847-8, *Ad.* 320-1. Πάντως, ο Weissmann, ό.π., σσ. 46-47, έχει διαφορετική άποψη, καθώς αρνείται οποιαδήποτε σχέση του *Στρόβιλου* με τον *servus currens*.

¹⁶ W. S. Anderson, "A new Menandrian prototype for the *servus currens* of Roman comedy", *Phoenix* 24 (1970), σ. 236.

¹⁷ Πβ. *Plaut. Most.* 348 κ.ε., *Ter. Phorm.* 177 κ.ε.

βρίσκεται στο τέλος μιας σκηνής με *servus currens*¹⁸. Ίσως μάλιστα δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο πρώτος στίχος είναι παράθεμα από τις *Τρωάδες* (στ. 1) του Ευριπίδη παρόμοια στην *Άσπίδα* ο Δάος χρησιμοποιεί πολλά τέτοια παραθέματα στο λόγο του.

Τέλος, αξίζει να γίνει μνεία στο απ. 690 Koerte, καθώς το συγκεκριμένο δίστιχο (*δεδράμηκά σοι / δρόμον τοιοῦτον οἶον οὐδείς πάποτε*), και κυρίως το ρήμα *δεδράμηκα*, αναμφίβολα θα ταίριαζαν να έχουν λεχθεί από έναν *servus currens*, όμως για να επαληθευθεί αυτή η εικασία, θα πρέπει να βρεθούν και οι υπόλοιποι στίχοι της σκηνής.

Πάντως, παρά την αβεβαιότητα που υπάρχει για κάποια από αυτά τα αποσπάσματα, το σίγουρο πλέον είναι ότι ο Μένανδρος χρησιμοποίησε αυτή την τυπική μορφή, προσδίδοντάς της μάλιστα μεγαλύτερη ποικιλία και κωμικότητα σε σύγκριση με τον Τερέντιο, στον οποίο και το κωμικό αποτέλεσμα αλλά και η αγωνία που προκαλείται στους θεατές από την έλευση του *servus currens* είναι σημαντικά μειωμένα, ίσως γιατί ο Ρωμαίος ποιητής, αν και κωμικός, ήθελε να παρουσιάσει τους χαρακτήρες του "περισσότερο αξιοπρεπείς και αξιοσέβαστους", δίνοντας "μεγαλύτερη έμφαση στο συναίσθημα και στις πιο σοβαρές πλευρές της οικογενειακής ζωής"¹⁹. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε που ο Ιούλιος Καίσαρ τον είχε επαινέσει για την καθαρότητα και γλαφυρότητα της γλώσσας του, ωστόσο είχε επισημάνει συγχρόνως την κατωτερότητα της κωμικής του τέχνης σε σχέση με το Μένανδρο²⁰.

¹⁸ Anderson, ό.π., σ. 236, σημ. 18.

¹⁹ G. E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy. A study in popular entertainment* (2nd ed. with a foreword and bibliographical appendix by R. Hunter), Bristol 1994, σ. 394.

²⁰ Suet. *Vita Terenti* 7 (P. Wessner, *Aeli Donati quod fertur Commentum Terenti*, vol. I, Lipsiae 1902, σ. 9): *tu quoque, tu in summis, o dimidiata Menander, / poneris, et merito, puri sermonis amator. / lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis, / comica ut aequato virtus polleret honore / cum Graecis neve hac despectus parte iaceres! / unum hoc maceror ac doleo tibi deesse, Terenti.*

Βιβλιογραφία

- Anderson, W. S., "A new Menandrian prototype for the *servus currens* of Roman comedy", *Phoenix* 24 (1970), σσ. 229-236.
- Duckworth, G. E., "The dramatic function of the *servus currens* in Roman comedy", *Classical Studies presented to Edward Capps*, Princeton 1936, σσ. 93-102.
- Duckworth, G. E., *The Nature of Roman Comedy. A study in popular entertainment* (2nd ed. with a foreword and bibliographical appendix by R. Hunter), Bristol 1994.
- Gomme, A. W. & Sandbach, F. H., *Menander: A Commentary*, Oxford 1973.
- Hunter, R. L., *The New Comedy of Greece and Rome*, Cambridge 1985 (μετάφρ.: Β. Α. Φυντίκογλου, *Η Νέα Κωμωδία στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη*, Αθήνα 1994).
- Κακριδής, Φ. Ι., *Αριστοφάνους Όρνιθες, Ερμηνευτική έκδοση*, Αθήνα-Γιάννινα 1987².
- Lesky, A., *Geschichte der griechischen Literatur*, Bern und München 1971³ (μετάφρ.: Α. Γ. Τσοπανάκης, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1981⁵).
- MacDowell, D. M., *Aristophanes, Wasps, Edited with Introduction and Commentary*, Oxford 1971.
- Schild, E., *Die dramaturgische Rolle der Sklaven bei Plautus und Terenz*, Basel 1917.
- Στεφανής, Ι. Ε., *Ο δούλος στις κωμωδίες του Αριστοφάνη. Ο ρόλος του και η μορφή του (ΕΕΦΣΠΘ, παράρτ. αρ. 29)*, Θεσσαλονίκη 1980 (διδ. διατρ.).
- Webster, T. B. L., *Studies in Later Greek Comedy*, Manchester 1970².
- Weissmann, C., *De servi currentis persona apud comicos Romanos*, Giessen 1911 (διδ. διατρ.).
- Wessner, P., *Aeli Donati quod fertur Commentum Terenti (accedunt Eugraphi Commentum et Scholia Bembina)*, vol. I, Lipsiae 1902· vol. II, Lipsiae 1905· vol. III, Lipsiae 1908.
- Williams, T., "On Antinoopolis Papyrus 55: Fragments of New Comedy", *RhM* 105 (1962), σσ. 193-225.

Summary

Dimitrios E. Dimitropoulos,
«The *servus currens* in Menander's and Terence's comedies».

The *servus currens* appears five times in Terence and at least twice in Menander, which shows that this type is not a creation of the Romans, as was believed several years ago. Scenes involving running slaves may well exist in some fragments from Menander as well, which are either cited by ancient authors or included in new found papyri.

Despite the uncertainty surrounding some of these fragments, what can be easily ascertained is that Menander did use this type, imbuing it with greater variety and stressing its comic elements more than Terence did.